

Varstvo pokrajine v luči preobrazbe naselij s črno gradnjo

Preservation of Countryside in the Light of Transforming the Settlements
with Non-licensed Constructions

Marjan RAVBAR

UDK 502.7+69.009.182 (497.12)

Prispelo 28. mar. 1978

IZVLEČEK

Študija obravnava novejši prostorski razvoj naselij, ki pogojujejo spremembe pokrajine, zlasti pa še rast obstoječih naselij. Poskušali smo osvetliti predvsem tisti del individualnih novih gradenj, ki nastajajo na neplanski, nedovoljen način. Ta oblika urbanizacije je v Sloveniji zelo pomembna in trajna. Problem stihijske ali črne gradnje smo proučevali predvsem s prostorskega vidika. Tako nam črne gradnje pomenijo tiste dele (razvoja) naselij, ki nastajajo stihijsko, v specifičnih razmerah na prehodu iz agrarne v urbano družbo. S tem se spreminja podoba naselij, to pa se kaže v fiziognomiji pokrajine. Črne gradnje so del procesa regionalno-urbanega razvoja naselij, del skupnega stanovanjskega problema in del kompleksa varovanja človekovega okolja. Urbanistična politika je bila na ta proces popolnoma nepripravljena. Obveznost, ki izhaja iz tega je, da bo treba v prihodnje našo urbanizacijo zavestno usmerjati. Upoštevati bo treba prostor in ljudi, ki morajo živeti v njem.

ABSTRACT

The paper deals with the recent spatial development of settlements conditioning the changes in the countryside, and in particular the growth of the existing settlements. We tried to explain, above all, that part of the individual new constructions, developing in a not planned, unlicensed manner. This form of urbanization in Slovenia is a very important and lasting one. The problem of haphazardous or unlicensed constructing has been treated, in particular from the spatial point of view. Thus unlicensed constructions mean those parts of the development of settlements springing up in a haphazardous manner, in the specific conditions of passing from the agrarian society to an urban one. Thereby also image of the settlements is being changed, which is shown in the physiognomy of the countryside. Unlicensed constructions form a part of the process of the regional-urban development of the settlements, a part of the common housing problem and a part of the complex of preserving man's environment. The town planning policy has been completely unprepared for this process. The duty derived therefrom is to direct consciously our urbanization. There should be taken into consideration both the space and the people who have to live in it.

1. UVOD

V Sloveniji je nekaj več kot 6000 naselij. Od tega jih je 466 (7,8 %) z več kot 500 prebivalci in v njih prebiva kar 57,6 % vsega prebivalstva Slovenije. Naselij z 200 do 500 prebivalci je 1221 ali 20,0 % in v njih živi 21,3 % prebivalstva. Preostanek 4323 naselij ali 72,2 % pa je naselij ali zaselkov z manj kot 200 prebivalci. V njih prebiva le 21,6 % vsega prebivalstva. Izračunani podatki nam zelo hitro povedo, da je približno štiri petine (78,9 %) prebivalstva skoncentriranega v naseljih z več kot 200 prebivalci in da so ta naselja v ravninskem in gričevnatem svetu.

Slovenska naselja zasedajo 80.101,5 hektarov površine ali 3,9 % celotne površine SRS (Ravbar, 1976.). Če pa upoštevamo le stalno poseljeni del Slovenije, se delež pozidanih površin poveča na 5,1 % ozemlja SRS. Povprečje za celotno republiko nam ne pove mnogo. Več nam pokaže prostorska razporeditev pozidanih površin. Tu ima največjo gostoto tako imenovano »osrednje razvojno ogrodje« Slovenije, v katerem delež pozidanih površin presega 20 % vsega območja. Pas gostote pozidave se razprostira od Jesenic na zahodu prek Radovljice, Trziča in Kranja do Ljubljane, od tod pa prek Domžal in Kamnika proti Celju in dalje proti Mariboru oziroma Dravsko-Ptujskem polju. Na drugi strani pa so močnejše zgojitve še v obalnem pasu ter v okolici Nove Gorice. Gostejša pozidanost se nadalje sporadično pojavlja še ob ostalih večjih mestih, kot so: Novo mesto, Velenje, Ravne—Dravograd, zgornja Dravska dolina, Murska Sobota itd. Podpovprečno slabo pozidana so območja občin Radlje, Kočevje, Sežana, Mozirje, Črnomelj, Litija, Tolmin, Postojna in Ilirska Bistrica.

Pozidane površine smo primerjali tudi z drugimi zemljiškimi kategorijami, predvsem z obdelovalnimi površinami. Primerjava nam je pokazala, da pozidane površine pomenijo več kot desetino (11,1 %) obdelovalnih površin. Če pa primerjamo samo njivske površine, se delež poveča na več kot četrtino (27,8 %). Primerjava nekaterih nižinskih in za kmetijstvo primernih občin pa nam da tele rezultate: Murska Sobota 8,4 % obdelovalnih površin, Lendava 9,6 %, Maribor 16,0 %, Ptuj 11,4 %, Celje 23,1 %, Žalec 11,4 %, Domžale 18,4 %, Kamnik 18,1 %, Kranj 43,4 % itd. Ob teh številkah se lahko zamislimo.

Iz podatkov o pozidanosti Slovenije ni težko izračunati, da znaša povprečna gostota poselitve v Sloveniji komaj 39,5 prebivalca na hektar, kar je izredno malo. Teoretično torej lahko z racionalno gradnjo še dolgo živimo na teh hektarjih tako, da večamo gostoto naselitve. Kako pa praktično? Odgovore smo skušali dobiti v študiji o črnih gradnjah. Ob tem pa smo upoštevali kmetijsko proizvodnjo, gozdne in rekreacijske površine, humano okolje, gradnje na slabših zemljiščih, gradnjo na prisojnih ekspozicijah gričevnatega sveta itd.

2. OPREDELITEV POJMA ČRNE GRADNJE IN METODOLOŠKA IZHODIŠČA

Pojem stihijaska urbanizacija oziroma črne gradnje ni ne v literaturi ne v praksi prav jasno opredeljen in ga različno razlagajo. Zaradi posebnih značilnosti jim v zadnjem času posvečajo nekoliko več pozornosti. V teh težnjah prednjačijo urbanisti in prostorski planerji, pridružujejo pa se jim še geografi, sociologi, pravniki in ekonomisti. O tej ne tako poredko obravnavani tematiki pogrešamo sintetičnih del, ki bi pojav stihijske urbanizacije zajela kot poseben pojav, ki je značilen za določeno fazo urbanizacije ob razkroju klasične agrarne družbe in istočasnem oblikovanju urbane družbe (K l e m e n č i č , 1969).

Pričujoča študija namerava obravnavati problematiko stihijske urbanizacije z vidikov: kako črne gradnje neorgansko rastejo in s tem ustvarjajo spremembe v okolju, katera območja najbolj napada ta pojav, kakšen je njihov položaj v sedanji strukturi naselbinskega omrežja Slovenije, kakšno je stanje in kakšne so težnje črne gradnje, in končno, kakšne so posledice tega v prostoru. Raziskava obravnava črne gradnje kot prostorski pojav, ki pogojuje spremembo pokrajine, zlasti pa še nastajanje, rast in preobrazbo naselij. V tej študiji bomo osvetlili predvsem tiste nove gradnje, ki nastajajo na neplanski, nedovoljen način. Čeprav nastajajo anarhično, prispevajo k večji urbanizirano-

sti naselij. Številne empirične raziskave kažejo, da to ni le občasen pojav, ampak v znatni meri in ob določeni teritorialni omejitvi trajen in značilen spremljevalec sodobne urbanizacije v Sloveniji. Ta oblika urbanizacije je tako pomembna, da postaja eden izmed temeljnih urbanizacijskih procesov.

Program dela je obsegal raziskavo funkcijske in fiziognomske diferenciacije naselij (način izrabe prostora), preobrazbe (ki nastaja z razvojem) in neskladnosti, ki nastajajo pri tem. Težišče raziskave je bilo na nosilcih procesa črnih gradenj. Sintetična valorizacija pa naj bi pokazala današnjo naselbinsko strukturo in razvojne težnje ter nakazala smernice za urejanje nezaželenih pojavov v prostoru.

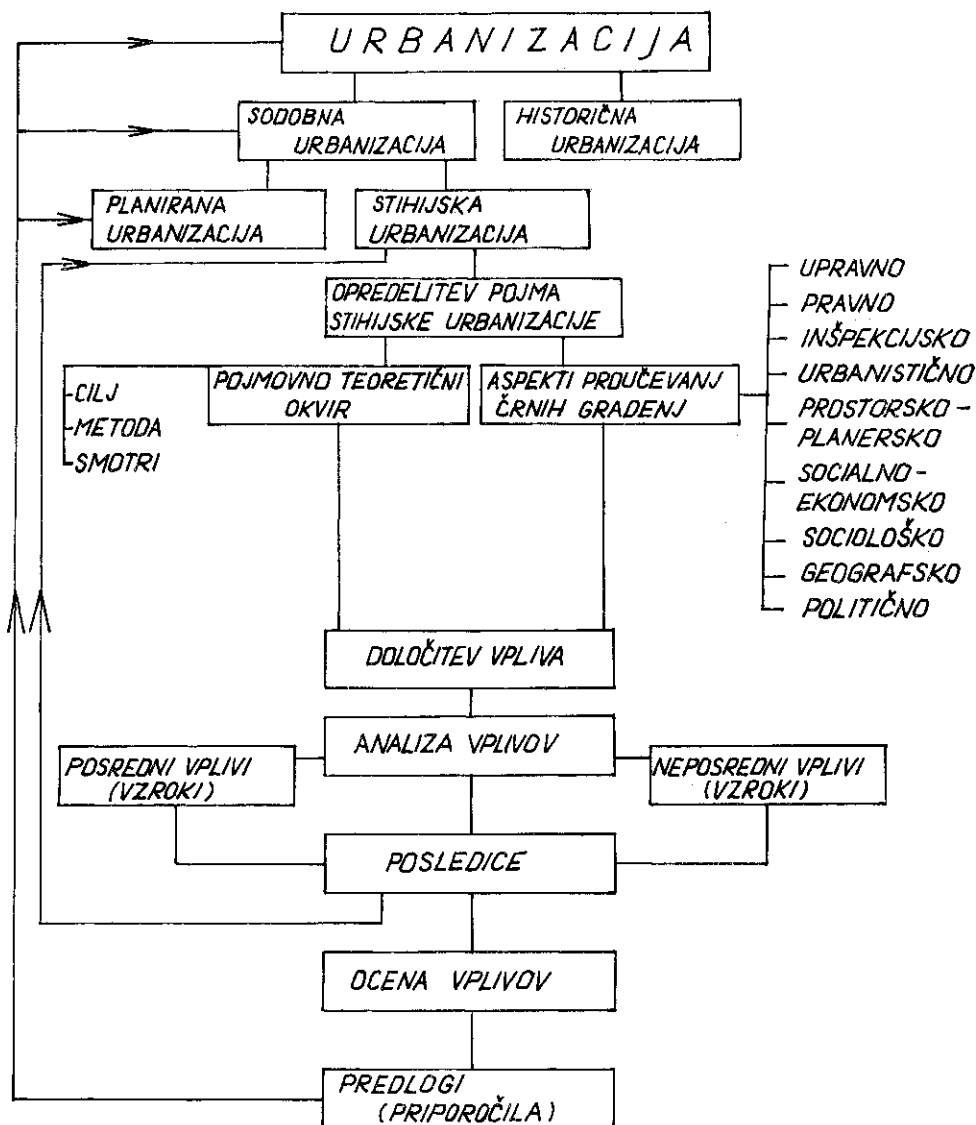
Proučevanje procesa črnih gradenj s prostorskega (geografskega) vidika pogojuje širši pristop. Predvsem je pomembna valorizacija, ki pojav črnih gradenj vrednoti glede na pokrajinske elemente ter poskuša izluščiti tipe. Črne gradnje so del prostora in pomenijo tiste dele naselij, ki nastajajo stihijsko, v specifičnih razmerah na prehodu iz agrarne v urbano družbo (Klemenčič, 1960). S tem se spreminja podoba naselij, to pa se kaže v fiziognomiji pokrajine. Takšna urbanizacija pokrajine pa se kaže v človekovem okolju:

- spreminja fiziognomijo pokrajine;
- spreminja funkcijsko vrednost zemljišča;
- načrtovalcem povzroča probleme, ki so včasih nerešljivi;
- spreminja vrednost človekovega okolja (onesnažuje podtalnico, spreminja estetsko podobo naselij itd.).

Pri sestavljanju metodoloških izhodišč se je že skrajza izkazalo, da je klasifikacija pojava črnih gradenj zelo heterogena. Potrebna je bila enostavnejša kategorizacija (glej metodološko shemo št. 1). Pri ocenjevanju vplivov črnih gradenj smo izhajali iz teoretičnih in praktičnih spoznanj o ustroju in razvoju urbanizacije, industrializacije in centralnih funkcij naselij; to smo uporabili pri izdelavi metodološke zasnove in pri proučevanju. Proučevanje procesa urbanizacije sicer prehaja okvir študije, vendar smo mu poskušali čimbolj slediti, kajti zgolj ugotavljanje procesa črnih gradenj nam pogosto daje preveč enostransko podobo. Urbanizacija je družbeno-ekonomski proces, ki ga neposredno pogojujeta industrializacija in deagrarizacija. Spremljajo ga številne spremembe, ki potekajo v družbi in se kažejo v prostoru. Nesporno je, da so črne gradnje samo eden izmed odseвов urbanizacije, ki je v Sloveniji posledica hitrega preslojevanja kmečkega prebivalstva v nekmečke poklice.

Od mnogih teorij za spremljanje razvojnih faz urbanizacije, ki bi bile ustrezne za našo analizo specifičnega dela stihijske urbanizacije, se nam zdi najustreznejša tista, ki gleda na pojav urbanizacije z razvojnega vidika (Zowski, 1964): Industrijska proizvodnja je postala eden od tvorcev mest in močan stimulans v njihovem razvoju. Naglo se je povečeval delež urbanega prebivalstva in zmanjševal delež ruralnega prebivalstva. V zvezi s tem je prišlo do značilnega pojava »ruralizacija mest«. Ekspanzijo prebivalstva in novih mestnih funkcij nujno spremlja eksplozivna rast njihovih prostorsko-fizičnih struktur. Stopnja razvitosti proizvodjalnih sil namreč ne omogoča v zadostni meri gradnje stanovanj, komunalnih in drugih pripadajočih objektov. Zato se v mesta množično prenašajo ruralne oblike gradnje stanovanj. V danih razmerah — večje koncentracije in gostote naseljenosti — se takšne oblike skoraj praviloma izrodijo v množično gradnjo »barakarskega tipa« (angl. »slums, uncontrolled settlements« ali »squatter settlements«, fr. »bidonvilles«, nem. »Elend-

vierte« ali »Wilde Siedlung«, špan. »favelas« ali »bariade«, rus. »trušcobi« itd.). Zato je v tej fazi veliko pomanjkanje stanovanj. Pri reševanju stanovanjskega vprašanja stopa na prvo mesto zagotovitev »strehe nad glavo« (George, 1966).

Sl. 1 — Metodološka shema akcijskega programa v zvezi s pojavom črnih gradenj.

Fig. 1 — Methodological scheme of the action programme relating to the phenomenon of unlicensed constructions.

Kapitalistični odnosi po svoje celo potencirajo pojav »črne gradnje« (med drugim tudi zaradi neustrezne zemljiške politike). Tega pojava pa tudi socializem ne more odpraviti zaradi: 1. nerazvitega gradbeništva, ki ne more zadovoljiti povečanih potreb po stanovanjih, 2. majhne produktivnosti in nizkih dohodkov in 3. šibke akumulacije, ki se mora predvsem usmerjati v industrializacijo in v razvoj sorodnih panog (Stefanovič, 1973).

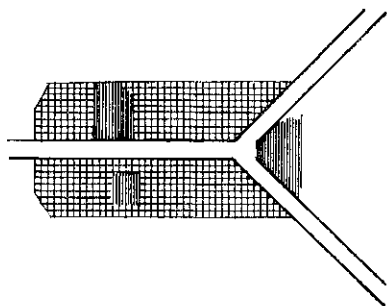
V naslednji etapi urbanizacije prodirajo urbani elementi v ruralna območja in pospešujejo njihovo deagrarizacijo. Ruralno prebivalstvo se vse bolj »urbanizira«. Fizične strukture v mestnih in vaških naseljih se kvantitativno in kvalitativno izboljšujejo. Na področju stanovanjskega in komunalnega gospodarstva ne prevladuje več vprašanje zagotovitev »strehe nad glavo«, marveč izboljšanje stanovanjskih razmer v širšem smislu. Pri tem sta prostorska razmestitev in racionalnost manj pomembni kot izboljšanje kvalitete bivanja. Zato opazamo vse nujnejšo potrebo po intervencijah za varovanje nekaterih naravnih elementov, ki so pogosto močno ogroženi. To se posebno opaza pri onesnaževanju voda in zraka, neustrezni uporabi zemljišč, degradaciji naravnih elementov in pokrajine. Takšna stanovanjska gradnja je pomemben dejavnik stihijske urbanizacije. Nepravočasno urejanje prostorsko-fizičnih tokov urbanizacije oziroma prevladovanje stihijskih učinkov pogosto povzroča nastajanje neartikuliranih naselvitvenih organizmov. Njihov obstoj ne ustreza niti ekonomskimi, še manj pa humanim in ekološkimi zahtevam (Mamford, 1970). Odtod stihijska urbanizacija, suburbanizacija, konurbacija in podobni procesi, ki zbujejo resno zaskrbljenost med prostorskimi planerji in strokovnjaki sorodnih znanosti.

To so torej razvojne kategorije urbanizacije, katere vsebinske spremembe moramo imeti pred očmi tudi, če proučujemo pojav črnih gradenj. Pri pojavu nedovoljene gradnje se nam zdi smiselno ločiti črno gradnjo od stihijske. »Črna gradnja« nam pomeni dele naselij ki so zgrajeni v nasprotju z že obstoječimi urbanističnimi, prostorskimi ali verificiranimi predpisi. Pojavljajo se na območjih podrobnega prostorskega ali urbanističnega dokumenta. »Stihijska« gradnja pa pomeni tisti del gradnje stanovanjskih (ali počitniških hišic), ki so zgrajene v nasprotju s splošnimi družbenimi načeli in prostorskimi plani. Običajno nastopa na območjih, ki jih zajema le okvirna (večinoma tudi slaba) prostorska dokumentacija, in ponavadi izven ožjega območja obstoječih naselij, ob komunikacijah, na privlačnih območjih, na dominantah itd.

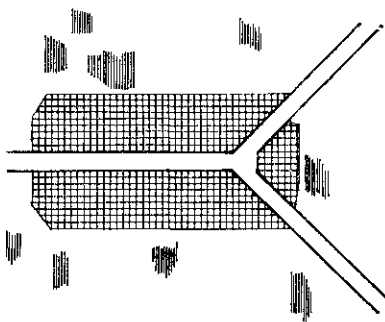
V naši raziskavi smo se omejili predvsem na problem stanovanjskih hiš in sekundarnih počitniških bivališč, zgrajenih na nedovoljen način. Teh je med vsemi registriranimi črnimi in stihijskimi gradnjami največ in obenem tudi najbolj spreminjajo sedanjo podobo pokrajine.

3. ANALIZA ČRNIH GRADENJ V PROCESU PROSTORSKE PREOBRAZBE NASELIJ

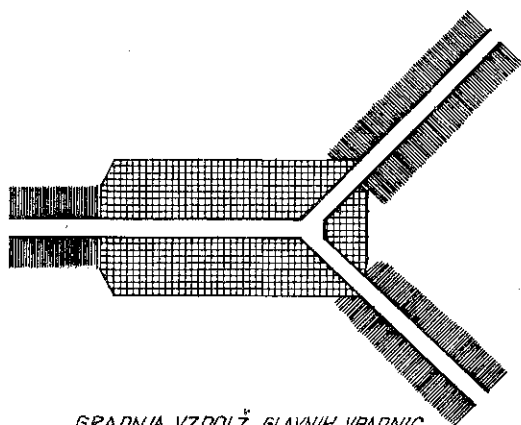
Urbanizacija kot dejavnik preobrazbe naselij se je v Sloveniji pojavljala postopoma. Spremembe vaškega tipa hiše smo opazali že v času pred industrializacijo. Ta metamorfoza je nastopala vzporedno s tokovi socialne preobrazbe in s prodiranjem prometnih smeri skozi manj razvita območja ter dosegla svoj vrhunec v zadnjih desetletjih, ko so vplivi urbanizacije posegali že na večino razpoložljivega (in kvalitetnega) prostora in ga spreminjali v »civilizirano pokrajino«.

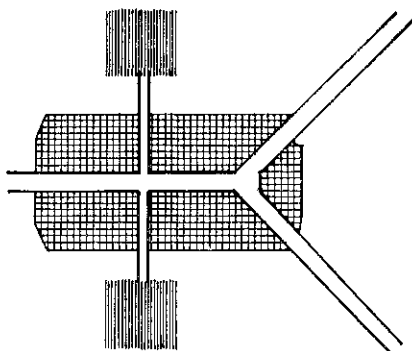
ZAPOLNJEVANJE PRAZNIH
PROSTOROV V STAREM JEDRU

GRADNJA NA NJIVAH IN IZOLIRANIH
LOKACIJAH

GRADNJA VZDOLŽ GLAVNIH VPADNIC
KOT RAZŠIRITEV NASELJA

GRADNJA NA LOČENIH, ZAKLJUČENIH
IN ORGANIZIRANIH KOMPLEKSIH

Sl. 2 — Karakteristični tipi preobrazbe današnjih naselij

- zapolnjevanje praznih prostorov v starem jedru
- gradnja na njivah in izoliranih lokacijah
- gradnja vzdolž glavnih vpadnic kot razširitev naselja
- gradnja na ločenih zaključenih in organiziranih kompleksih

Fig. 2 — Characteristic types of transformation of the settlements of today.

- Filling empty spaces within an old core.
- Building in the fields and on isolated locations.
- Building alongside the main access roads as an extension of the settlement.
- Building in separate, closed and organized complexes.

Raziskava, katere namen je tudi prispevek k proučevanju sodobnih teženj urbanizacije, temelji na analizi obdobja v letih 1960 do 1975. V njem so se uveljavili dejavniki, o katerih menimo, da so aktivni še sedaj in bodo — vsaj v grobem — delovali tudi v bližnji prihodnosti. Značilnosti obravnavanega obdobja so bile:

a) Splošna značilnost obdobja 1960—1975 je bila živahna gradbena dejavnost, zaradi večjih vlaganj v reprodukcijo.

b) V tem obdobju, vsaj v začetku, še niso delovali restriktivni urbanistični ukrepi glede gradbenih dovoljenj in se je pač gradilo tam, kjer so bila na voljo sredstva — družbena ali zasebna — in kjer so bili pogoji za gradnjo ugodni v lokacijskem smislu.

c) Možnosti za zaposlovanje prebivalstva v mestih in industrijskih krajih so bile na splošno velike in se je prebivalstvo ekstenzivno zaposlovalo v teh krajih.

Tab. 1

Razmerje med zasebno legalno in črno gradnjo po regijah SR Slovenije (1961—1973)

Regija *	Štev. črnih gradenj 1961—1973	Štev. dokončanih zasebnih stanovanj 1961—1973	Delež črne gradnje glede na zasebno legalno
Pomurska	18	5129	0,35 %
Mariborska	2159	4733	45,61 %
Koroška	161	1605	10,03 %
Celjska	1218	6119	19,90 %
Zasavska	32	1009	3,17 %
Posavska	201	1724	11,65 %
Dolenjska	407	2288	17,78 %
Širša ljubljanska	3696	16.238	22,76 %
Zgornja gorenjska	20	1540	1,29 %
Goriška	49	1613	3,03 %
Obalno-kraška	135	2130	6,33 %
Slovenija	8 096	44.135	18,34 %

* Studijsko-planske regije Zavoda SRS za regionalno prostorsko planiranje

Zaposleno prebivalstvo in dnevni migranti pa so največ gradili posebno ob prometnicah, od koder je bil mogoč hiter dostop do delovnih mest. Takšna gradnja je bila, z redkejšimi izjemami, neorganizirana in v glavnem razpršena. Razpršena naselja pa niso samo posledica črnih gradenj, ampak tudi neustreznega opredeljevanja in omejevanja urbanističnih načrtov, ohlapnosti pri izvajanju predpisov ter neupoštevanja urbanističnih načrtov samih.

Globalni kazalniki analize črnih gradenj v Sloveniji so nam pokazali, da je bilo v letih 1960—1975 več kot 8000 črnih gradenj in da je bila skoraj vsaka peta zasebna nova gradnja (18,34 %) zgrajena na nedovoljen način. Največji delež nedovoljene stanovanjske gradnje je v mariborski (45,6 %) in širši ljubljanski regiji (22,7 %). V okvirih republiškega povprečja pa je delež črnih gradenj v primerjavi z legalnimi gradnjami še v celjski (19,9 %) in dolenjski regiji (17,8 %), (glej tabelo). Med občinami pa prednjačijo mariborska, pet ljubljanskih občin ter Celje in Šentjur pri Celju. Povsod je več kot tretjina stanovanjskih hiš zgrajena na nedovoljen način. Nekatere občine izkazujejo zelo majhen delež črnih gradenj (Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica, Radovljica, Vrhnika, Zasavske občine, Slovenske Konjice), kar pa ni rezultat urejene urbanistične politike, marveč nasprotno. Pri omenjenih občinah je namreč izredno

težko določiti delež črnih gradenj, saj urbanistična inšpekcija tu nima pregleda nad stanovanjsko gradnjo, ki nastaja na stihijski način, kar potrjujejo tudi naše terenske raziskave v omenjenih občinah.

Prostorska razmestitev črnih gradenj nam kaže široko razprostranjenost pojava, saj so črne gradnje v 1023 katastrskih občinah (38,9 ‰). Nadpovprečna razmestitev črnih gradenj po katastrskih občinah je v mariborski regiji v občinama Ptuj (61,9 ‰) in Maribor (81,5 ‰) nato v celjski regiji Celje (81,8 ‰), Velenje (86,2 ‰), Laško (77,3 ‰) v dolenski regiji pa prednjači občina Novo mesto s 63,8 ‰.

V petih ljubljanskih občinah so črne gradnje zastopane v 92,7 ‰ katastrskih občin. V širši ljubljanski regiji pa prednjačijo občine, ki obkrožajo Ljubljano: Vrhnika (63,6 ‰), Domžale (81,4 ‰), Kamnik (82,4 ‰), Litija (65,2 ‰) in Grosuplje (65,4 ‰).

Podpovprečno pa so razprostranjene črne gradnje v celotni pomurski regiji (5,4 ‰), na Gorenjskem (30,8 ‰), na Goriškem (13,4 ‰) in v celotnem obalno-kraškem pasu (5,3 ‰). Največ je črnih gradenj v širši ljubljanski regiji — 3696 ali 45,6 ‰ (največ prav v 5 ljubljanskih občinah — 2919 ali 36,1 ‰). Sledita ji mariborska regija z 2159 ali 26,7 ‰ in celjska regija s 1218 ali 15,0 ‰.

Črne gradnje v mestih in naseljih Slovenije so najintenzivnejše zunaj ožjega ozemlja mest. Posebno intenzivno potekajo črne gradnje vzdolž prometnic, in sicer v bližini magistralnih poti. Tam so nastala že prava strnjena naselja črnih gradenj. Takšne so predvsem Črnuče (122 črnih gradenj), Nadgorica (57), Podgorica (60), Glinice (124), Šentvid (54), Tacen (51), Preska (69), Stanežiče (93), Vižmarje (43), Zg. Pirniče (52), Brezovica (117), Rudnik (81), Galjevica in Pot na Rakovo jelšo v Trnovskem (177) oziroma Karlovškem predmestju (173), Kašelj (115) itd. Vse te črne gradnje se širijo kot nekakšen obroč okrog Ljubljane.

Podobno je tudi v okolici Maribora, kjer je največja koncentracija črnih gradenj južno in jugovzhodno od Maribora — na Dravskem polju: Miklavž na Dravskem polju (117), Rogoza (64), Zg. Duplek (70), Pekre (53), Tezno (43), Hoče (26) itd. Dokaj močne koncentracije črnih gradenj so tudi v zahodnih Slovenskih goricah, severno od Maribora. Posebno v dolini Pesnice (Gradiška 41, Kungota 18) ter ob magistralni cesti Maribor—Šentilj (Selnice 48), Šentilj (17), Ceršak (13). Precej lastnikov teh črnih gradenj je tudi naših zdomcev.

Precej črnih gradenj obkroža mesto Celje: Teharje (52), Trnovlje (90), Ostrožno (64), Škofja vas (57), Zagrad (35) itd.

Tudi v okolici Novega mesta je že mnogo črnih gradenj: Straža (18), Prečna (15), Bršljin (10), Šentjernej (30). V okolici Kopra pa so črne gradnje predvsem v Bertokih (64) in Šalari (19).

Drugje je številčna koncentracija črnih gradenj mnogo manjša. Pojavlja se sicer še v vseh ostalih občinah Slovenije, toda zelo razpršeno. Tako se črne gradnje kot organizirana spontana naselja pojavljajo izključno tam, kjer je stopnja urbaniziranosti največja: širša okolica Ljubljane, Celja in Maribora ter v manjši meri še okoli Novega mesta, Kopra, Velenja in Ptuja.

71,0 ‰ črnih gradenj leži v območjih močnejše koncentracije prebivalstva (K l e m e n č i č, 1973), torej v najbolj urbaniziranih območjih. Tu zopet prednjači okolica Ljubljane, kjer je 89,6 ‰ črnih gradenj v območju najmočnejše koncentracije prebivalstva. Več kot 80 ‰ črnih gradenj v območju koncentracije prebivalstva je še v občinah Ravne (81,4 ‰) in Radlje (81,0 ‰) v koroški

regiji, Celje (89,2 %) in Žalec (81,8 %) v celjski regiji, Tržič (100 %) in Logatec (100 %) v širši ljubljanski regiji (81,0 %), Trbovlje (100 %) in Hrastnik (100 %), v zasavski regiji ter Koper (95,8 %), Izola (100 %) in Piran (100 %) v obalno-kraški regiji.

V Sloveniji so redki primeri, da črne gradnje nastajajo v skupinah in tvorijo spontana naselja. Takšna naselja so le v okolici Ljubljane in do neke mere še v okolici Celja in Maribora.

Koncentriranih naselij z več kot 50 stanovanjskimi hišami, zgrajenimi na nedovoljen način, je le 3,3 %. Prevladujejo pa raztresene gradnje. Okoli že obstoječih naselij so nastale črne gradnje, največ do tri; takšnih lokacij je 57,1 % od vseh črnih gradenj.

Analiza zbranih podatkov je pokazala, da so se prve črne gradnje začele pojavljati približno po letu 1955 in so se razmahnile po letu 1965 ter do danes njihovo število še ni začelo upadati. To ponovno potrjuje tezo, da so črne gradnje spremljevalec industrializacije, urbanizacije in deagrarizacije ter preslojevanja kmečkega prebivalstva v neagrarne poklice. Nosilci procesa črnih gradenj so v večini primerov delavci (ljubljska regija 63 %, mariborska regija 80 % itd.) in so v tretjini primerov opustili vsako možnost, da bi si pridobili lokacijsko dovoljenje; to deloma potrjuje, da je njihova črna gradnja izraz življenjske nuje.

Črne gradnje v Sloveniji niso posledica doseljevanja prebivalstva v večje urbane centre, saj devet desetih črnograditeljev (89 %) gradi svojo hišo v bližini domačega kraja (v istem ali sosednjem naselju), zato črne gradnje v veliki večini rastejo na kmetijskih površinah (70 %), predvsem na zelenih površinah (48 %), močno pa so prizadete še njivske (8 %) in vrtno površine (7 %). Z opuščanjem kmetovanja se je spremenil odnos do zemlje. Zelo naglo izginja miselnost o dragocenosti zemlje kot osnovne proizvodne površine. Nekdaj so se vasi oblikovale na slabših tleh, na mejah kultur, pod pobočji itd., da so obdelovalne površine ostale nedotaknjene. Danes ta naravni regulator, ki je stoletja vzdrževal ravnotežje v pokrajini, izgublja svojo moč. Skušamo ga nadomestiti z novimi: urbanističnimi predpisi, programi, načrti in inšpekcijami, žal z manjšim uspehom.

V naših podeželskih naseljih, posebno pa zunaj njih, se pojavlja nov element v procesu urbanizacije — počitniška hiša, ki lahko takrat, ko je popolnoma izolirana, samo neznatno spremeni strukture in fiziognomije pokrajine ali naselja, če se pojavlja množično, pa pomeni močan dejavnik preobrazbe prostora. Nastaja nov tip tako imenovanega počitniškega naselja. Vpliv urbanizacije na takšna naselja je vreden posebne pozornosti, ker je značaj teh naselij vezan na naravne ambiente, ki se morajo ohraniti v svoji originalni obliki. Velike aglomeracije takšnih objektov pomenijo močan poseg v pokrajino in jo občutno kazijo, če tako naselje ni skrbno planirano. V slovenskem gorskem svetu je zelo popularno adaptiranje zidanih ali lesenih pastirskih stanov, v vinorodnih okoliših se precej preurejajo nekdanje zidanice v vikende, podobno velja za slovenski obalni pas. Ob njih pa nastajajo popolnoma novi, ponavadi črni vikendi. Evidentiranje in ukrepanje proti takemu načinu gradnje je še slabše kot pri stanovanjskih črnih gradnjah, saj je bilo v obravnavanem obdobju v Sloveniji registriranih le 743 vikendov, zgrajenih na nedovoljen način, čeprav nam nekatere vzorčne raziskave (Julijske Alpe, dolina Krke itd.) kažejo,

da je na črno zgrajenih vikendov precej več, kot so jih registrirale inšpekcijske službe.

Po zbranih podatkih pomenijo črne gradnje vikendov 9,2 % vseh črnih gradenj. Največ črnih vikendov je registriranih v širši ljubljanski regiji (50,9 %), nato sledijo mariborska (15,9 %), novomeška (12,0 %) in celjska regija (10,4 %).

Sl. 3 — Delež črne gradnje v letih 1960—1973 glede na zasebno stanovanjsko gradnjo po občinah SR Slovenije.

Fig. 3 — The share of unlicensed constructions in the years 1960 to 1973 in relation to private housing constructions according to the communes of the SR of Slovenia.

4. POSLEDICE STIHIJSKE URBANIZACIJE ZA RAZVOJ NASELJ IN KULTURNE POKRAJINE

Slovenska naselja pripadajo različnim morfološkim tipom glede na zasnovo, zunanjo podobo in geografsko lego. Analiza črnih gradenj je pokazala, da stihijna urbanizacija nastopa predvsem na obrobju naselij, kjer pride zidava individualnih hiš najbolj do izraza. V Sloveniji je mnogo naselij, ki so se v zadnjih dvajsetih letih občutno spremenila v svoji socialni strukturi in se razvila iz vasi v urbana naselja. Ta preobrazba njihovih funkcij, zunanje podobe in teritorialnega obsega opozarja na nekatere zakonitosti, ki doslej še niso bile temeljiteje obravnavane (Sedlar, 1974).

Prostorski vpliv urbanizacije se namreč izraža v določenih prostorskih shemah. Pri naseljih, ki so bila včasih ruralna in so med urbanizacijskim procesom postala urbana, lahko ugotovimo tele značilnosti sodobne tipologije:

1. gradnja na organiziranih zemljiščih;
2. gradnja na praznih parcelah med hišami oziroma gradnja tik za gradbeno črto starega jedra naselja;

3. gradnja ob glavnih vpadnicah kot občestna rast naselja;
4. gradnja na kmetijskih zemljiščih in izoliranih lokacijah.

Ad 1. Gradnja na posebej določenih zemljiščih. To je običajno rezultat izvajanja urbanističnega načrta. Individualne gradnje se koncentrirajo na posebnih kompleksih izključno samo na osnovi urbanističnega načrta. Stihijske koncentracije individualnih hiš pri takih naseljih večinoma ni. Organizirane cone individualnih hiš se pojavljajo pri vseh naseljih, kjer je stihijska gradnja že pokazala svoje pomanjkljivosti. Na ta način se rešujejo npr. naselja Češnjice pri Železnikih, Mengoš, Šenčur, Mozirje, Naklo, Dobrova itd. Med njimi sta vredna posebne pozornosti npr. novejša dela naselij v Grosuplju in Ivančni Gorici, kjer se skupine individualnih hiš koncentrirajo na vzpetinah z južno orientacijo ob obstoječih naseljih.

Ad 2. Zazidavanje praznih parcel ob gradbeni črti oziroma gradnja v globini parcel za obstoječimi zgradbami je najbolj preprost način povečanja gostote gradbenega fonda. Interesenti gradijo večinoma na lastnih zemljiščih, vrtovih ali dvoriščih. Tak način gradnje je znak, da se likvidirajo kmetijske domačije v naselju, kjer se njihovi lastniki odrekajo surovinski bazi za nadaljnjo kmetijsko dejavnost. Istočasno s tako graditvijo poteka funkcijska preobrazba starih hiš, ki služijo vse manj za kmetijske namene. Izraba zemljišča je racionalna, vendar se s tem spreminja podoba naselja, ker se novi objekti ne prilagajajo starim. V staro jedro pa se vnašajo novi elementi.

Ad 3. Gradnja ob glavnih cestah je pojav, ki je tipičen za proces urbanizacije, odkar so začeli podirati mestna obzidja. Najpogosteje se pojavlja tik ob cesti. Tako so postopoma nastale neskončne vrste hiš. Nedvomno je ta način gradnje zelo privlačen zaradi neposrednega pristopa na glavno asfaltirano cesto in možnosti priključka na električno in komunalno omrežje brez posebnih stroškov. Znano je, da se z zakonskimi predpisi o javnih cestah uveljavljajo samo zahteve po prometni varnosti, predpisi pa se ne ukvarjajo s problematiko vizualnega prostora okoli cest in ne s problematiko omejitve građenj ob komunikacijah. Tako so postopoma nastajale neskončne vrste hiš, npr. med Ljubljano in Brezovico, v smeri proti Domžalam, v Savinjski dolini okoli Celja, med Mariborom in Ptujem itd. Gradnje ob glavnih cestah se lahko izognemo samo z načrtnim usmerjanjem razvoja naselij.

Ad 4. Gradnjo na njivah in izoliranih lokacijah opažamo pogosto v naseljih, v katerih ni nikakršnih komunalnih naprav, vendar so blizu zaposlitvenega centra. Graditev omogoča že samo lastništvo zemljišča ne glede na to, kje zemljišče leži. Skoraj vsi primeri »črne gradnje« brez lokacijske in gradbene dokumentacije so na njivah, ki so jih lastniki sami razparcelirali za potrebe svojih družinskih članov. Takšne lokacije ne ustrezajo sodobni ureditvi naselja ne po legi ne po dimenzijah, še manj smotrno pa se navezujejo na prometno omrežje. Poleg tega se na ta način uničujejo velike kmetijske površine. Danes se to dogaja dokaj množično kljub prizadevanjem organov urbanistične inšpekcije. Takšna zidava je nevarna zlasti v tistih predelih, kjer je potrebna zaščita pokrajine in kjer je prostor namenjen za rabo drugim porabnikom prostora.

O spontani naselitvi s pretežno agrarnim prebivalstvom, kakršno je imel pred vojno večji del Slovenije, ne moremo trditi, da je imela škodljive posledice v poselitvenem, estetskem ali ekološkem oziru. Tedaj je v pretežni meri prevladovala poselitev, ki je sledila naravnim potezam okolja in se držala tradicij. Neorganizirana, stihijska urbanizacija, ki se je razbohotila tudi že pred

vojno na obrobjih naših večjih mest, pa še ni pomenila posebnega problema. Do danes se je že toliko razširila, da segajo njene posledice že skoraj v sleherno dolino. To ima vrsto posledic, od katerih utegne vsaka postati škodljiva. Razdelimo jih lahko na več skupin, ki so med sabo tesno povezane: izhajajoč iz razvojnih faz urbanizacije, se nam črne gradnje kažejo v tesni povezanosti z regionalno-urbanim razvojem, poseljenostjo, stanovanjsko problematiko ter varovanjem okolja in naravne dediščine. Ob tem smo zanemarili vse sociološke, družbeno-politične, pravne, upravne, urbanistične in druge vidike.

Posledice v regionalno-urbanem prostoru se kažejo predvsem v oteženi izvedbi dolgoročnih projektov, kot so prostorski načrti. Empirične raziskave so pokazale, da se črne gradnje pojavljajo v rezervatih regionalnih objektov, na zavarovanih zemljiščih, na površinah, namenjenih rekreaciji na prostem, na območjih za posebne namene, na izoliranih površinah itd. Vse to otežuje funkcionalno ureditev naselij in se kaže v razpršenih infrastrukturnih objektih, pomanjkanju javnih objektov za skupno uporabo ter v pomanjkanju storitvenih in drugih dejavnosti. To zavira splošno koncentracijo prebivalstva v večjih sodobnih naseljih in onemogoča njihovo načrtno graditev.

Za sodobno kmetijsko proizvodnjo imamo v Sloveniji razmeroma malo ugodnih kmetijskih površin, pa še te se zmanjšujejo iz različnih vzrokov. Stihijska urbanizacija je eden najmočnejših dejavnikov, ki pogojujejo razkosavanje in manjšanje kmetijskih zemljišč v ravninah in dolinah. Po grobih ocenah zajame urbanizacija v zadnjih dveh desetletjih približno 2000 hektarov pretežno kmetijskih površin na leto. (Regionalni prostorski plan Slovenije, 1975.) Struktura teh izgub je takale:

- Neposredne izgube zaradi zazidave zemljišč cenimo na približno 1200 ha na leto. Nastopajo predvsem zaradi gradnje približno 5000 stanovanj pa tudi ostalih zgradb.
- Posredne izgube nastajajo zaradi razkosavanja zemljiških kompleksov in nastajanja enklav med zazidalnimi površinami, ki jih ni mogoče vključiti v intenzivnejšo kmetijsko proizvodnjo. Po oceni pomenijo te površine dodatno polovico ali več neposrednih izgub.

Težnje kažejo, da bodo v prihodnje spremembe v izrabi tal še večje. Z bolj premišljeno usmerjeno stanovanjsko gradnjo bi lahko prihranili tudi do 50 odstotkov površin na leto. Če pa ocenjujemo samo škodo, ki so jo povzročile registrirane črne gradnje, menimo, da so doslej povzročile izgubo približno 5000 ha površin v Sloveniji, kar pomeni približno 6,4 % pozidanega prostora Slovenije.

Postopno naraščanje onesnaževanja zraka, vode in zemlje pri stihijski urbanizaciji pomeni latentno nevarnost okužb in potencialne možnosti obolenj ne samo tistih delov, ki se neorganizirano stihijsko urbanizirajo, temveč tudi bližnjih in bolj oddaljenih sosednjih območij. Največja nevarnost črnih gradenj, ki se kaže pri varovanju človekovega okolja, je v tem, da večina nedovoljenih gradenj ni priključenih na kanalizacijo in spušča neprečiščene odpadke v podtalnico. Tako obstaja vedno večja nevarnost, da bi se onesnažili naši bazeni podtalnice za pitno vodo. S tem obstaja stalna potencialna nevarnost okužbe naših regionalnih vodov, in to ne samo z bakterijami, marveč tudi z naftnimi derivati. Nevarnost onesnaženja podtalnice je toliko večja, ker je večina črnih gradenj lociranih prav na prodnih ravninah, ki so najbogatejše s podtalnico: Ljubljansko polje, Celjska kotlina, Mariborsko-Ptujsko polje.

Toda naraščajoča koncentracija stihijske zazidave privede slej ko prej — kar je odvisno od oblike in sestave tal, vegetacije, osončenja, vetrov itd. — do take stopnje onesnaženja, da je ureditev komunalnih naprav iz higiensko-zdravstvenih razlogov neodložljiva. Če je sestava tal neugodna, se pokažejo potrebe po ureditvi komunalnih naprav že pri minimalni gostoti naselitve, pri ugodni sestavi tal pa nekoliko pozneje. Stihijska, komunalno neurejena urbanizacija je posebno nezaželena v bližini rezervatov za vodovodna črpališča.

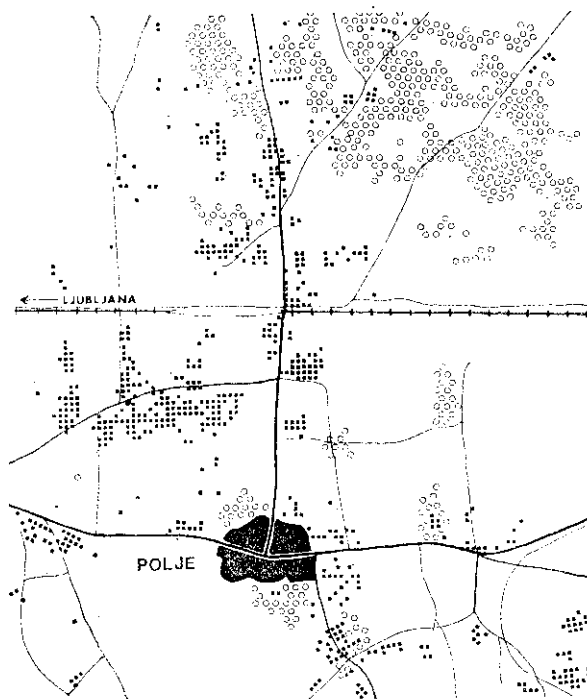
Po drugi strani pa je precej črnih gradenj tudi na močvirnem zemljišču (južni rob Ljubljane na Ljubljanskem barju, Čret na vzhodnem delu Celjske kotline in čretni travniki na Mariborskem polju). Tam pa črne gradnje onesnažujejo ozračje (smrad). Posebno se to potencira v hladni polovici leta, ko deževje dvigne raven talne vode, s tem pa tudi odplake.

V Sloveniji poznamo tudi črne gradnje, ki so izraz socialne bede. Res, da je teh primerov sorazmerno malo: poznamo le nekaj primerov iz okolice Ljubljane (Sibirija, Filmsko naselje v Tomačevem), v Kopru v bližini tovarne Tomos in do neke mere še v Celju (Podgorje). Nosilci tega tipa črne gradnje, ki je značilna za predmestja velikih mest, so skoraj izključno priseljenci iz drugih republik. Tu je problem varstva okolja najbolj pereč, saj tuja literatura (H u n t e r D a v i d, 1964, pa tudi primeri iz okolice Beograda, Sarajeva, Zagreba, Skopja in ostalih naših mest) navaja, da takšna naselja izkazujejo porast črevesnih obolenj zaradi nezdrave vode in primitivne evakuacije odplak.

Kakor si prizadevamo ohraniti ekološko ravnotežje v človekovem okolju, da si omogočimo bivanje v njem, je treba ohranjati in vzdrževati tudi vizualno in estetsko ravnotežje v pokrajini, ki je eden bistvenih temeljev človekovega

Sl. 4 — Razpršena gradnja enodružinskih hiš je posebno pogostna v vaseh v bližini močnejših zaposlitvenih centrov. Naselje Polje se je začelo urbanizirati zaradi dobre železniške zveze z Ljubljano (Geodetski zavod SRS).

Fig. 4 — Dispersed constructions of one-family houses is a frequent one in the villages near stronger employment centres. The place of Polje near Ljubljana started urbanizing owing to a good railway connection with Ljubljana (Geodetical Institute of the SR of Slovenia).

psihičnega ravnotežja. S tem se začnemo dotikati estetskih posledic stihijske urbanizacije. Širši prostor pa je tisto ozadje, ki daje osnovo dojemanju sleherne estetske vrednote človekovega okolja, zato bi se morali truditi, da bi se najširše plasti prebivalstva začele zavedati tistih kvalitete naše pokrajine, ki se jih danes zaveda samo njegov manjši del.

Stihijska urbanizacija je pri tem samo eden izmed številnih dejavnikov, ki vplivajo na preobrazbo pokrajine, žal pa je hkrati najbolj boleča. Njene posledice smo večidel že našli:

- razvrednotenje obsežnih območij, ki so bila prej polja, s tem, da so se spremenila v »civilizirane stepe«, to so površine med posameznimi skupinami hiš, ki jih nihče ne obdeluje (blizu Ljubljane, Kranja, Celja, Maribora);
- spreminjanje silhete in značilnega obrisa mest, zlasti srednjeveških jeder in pogledov nanje (Idrija, Kamnik, Železniki, Škofja Loka itd.);
- spreminjanje harmonične podobe vasi z neprilagojenimi objekti in »mestnimi«
tipi hiš (Šenčur, Vodice, Žiri, Poljane itd.);
- načrtovanje občutljivih naravnih značilnosti, posebno prehodov v obliki tal, rečnih teras, jež, predalpskih obronkov, ki tvorijo bistveni del tipične pokrajinske slike v dobršnem delu Slovenije; čeprav te občutljive robove varujejo domala vsi predlogi zavodov za spomeniško varstvo in zavodov za urbanizem, se skoraj dosledno pozidujejo tako, da novi objekti načrtujejo rob ježe in izrabljajo gramoz za zidavo in prodajo (Stožice pri Ljubljani, Stanežiče, Medvode, okolica Kranja itd.);
- postavljanje pokrajini neprilagojenih objektov v območjih znamenitih pogledov (Pirniče pri Ljubljani, Postojna, naselje hiš pred Medvodami, Škofja Loka, Gorje pri Bledu);
- spreminjanje enotnega kulturnega videza širše pokrajine z raztresenimi, okolici neprilagojenimi posameznimi objekti vsepovsod po Sloveniji.

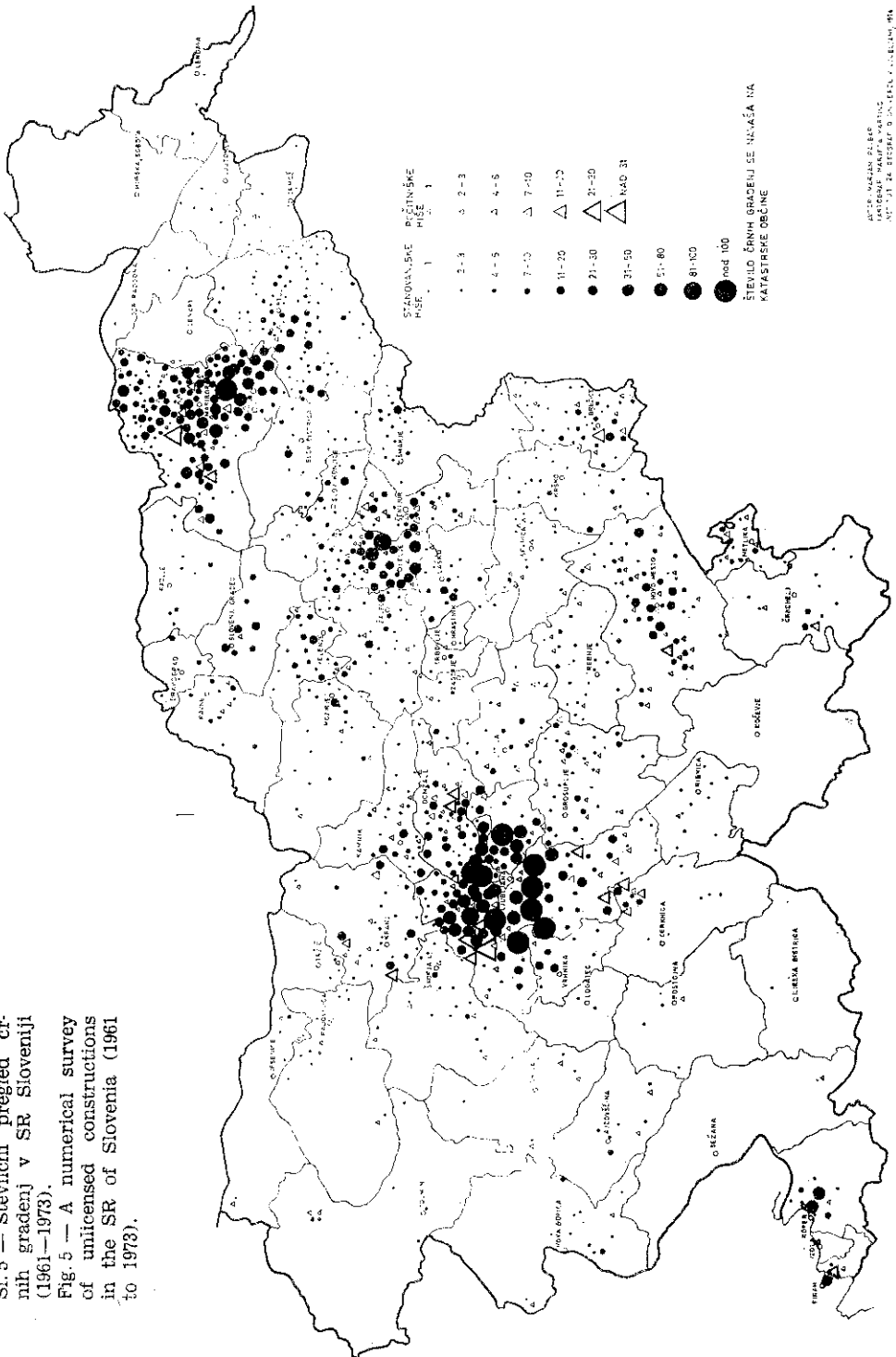
Pri tem smo se omejili na najbolj bistvene prostorske posledice stihijske stanovanjske urbanizacije. Vnemar puščamo vse podrobnejše preobrazbe, kot jih pomenijo novi objekti za naravne lastnosti reliefa, finančne posledice, psihološko-socialne, upravno-komunalne posledice itd.

5. OCENA VPLIVOV IN SMERNICE ZA UREDITEV POJAVA ČRNIH GRADENJ

Slovenska urbana naselja se razvijajo v razmerah, za katere je značilna hitra urbanizacija. Polovica prebivalstva, zaposlenega izven kmetijstva, stanuje zunaj mest, ki jih lahko označimo za ruralno-urbana. Njihovo prihodnost lahko že slutimo. Na podlagi dosedanjih teženj lahko napovemo, da bo znaten del prebivalstva ostal zunaj večjih centrov, v njihovem urbaniziranem zaledju. Če se bosta razvila infrastruktura in dovolj visok življenjski standard, bi lahko dopustili takšno disperzijo, čeprav teoretično ni ekonomična glede na gospodarjenje z agrarnim prostorom, varovanjem človekovega okolja, naravnih vrednot itd. Večkrat brez moči ugotavljamo, kako se brezobzirno parcelirajo okolice urbanih in industrijskih centrov ter naši najlepši obalni in gorski predeli in spreminjajo pokrajino v brezoblične gmote objektov.

Značilnost dosedanjega razvoja naselij je zaradi premajhne usklajenosti planiranja ekstenzivno gospodarjenje v prostoru, ki se kaže v gradnji na kvalitetnih zemljiških kompleksih, v disperznem in nezakonitem širjenju naselij ter premalo organizirani urbanizaciji mestnih naselij. Zaradi nezadostne uredjenih razmer v prostorskem in urbanističnem planiranju in nezadostne skrbi za

Sl. 5 — Številčni pregled črnih gradenj v SR Sloveniji (1961–1973).
 Fig. 5 — A numerical survey of unlicensed constructions in the SR of Slovenia (1961 to 1973).

ceneno, industrijsko družbeno gradnjo stanovanj s krajšo amortizacijsko dobo se je zlasti s kategorijo privatnih gradenj pojavila problematika črnih gradenj, največkrat na lokacijah, ki niso v skladu z načeli sodobnega urbanističnega urejanja. Zato je treba pri planiranju individualne gradnje vedno računati s teritorialno razporeditvijo potencialnih interesentov za privatno gradnjo, ki ne bodo v skladu s težnjami, da bi se gradnja koncentrirala. Dilemi med črno gradnjo in zaviranjem stanovanjske gradnje potencialnih privatnih graditeljev se je mogoče izogniti samo s prožno teritorialno razporeditvijo zazidalnih načrtov, v kateri bi mogla gradnja potekati na urbanistično sodoben način. Neupravičeno poseganje v prostor zaradi nedovoljene graditve stanovanjskih hiš je zelo pogosto in povzroča družbi precejšnjo škodo.

Ob vsaki dopustitvi nedovoljenih gradenj se zastavi vprašanje: kako naj se nova stavba vključi v obstoječe naselje in zlasti kako vpliva na njegovo urejenost in njegov prostorski izraz. Pri tem je mnogo bolj kočljiva lokacija novih stanovanjskih hiš, ki nastajajo razpršeno ob komunikacijah v že urbaniziranih območjih Slovenije, kot pa lokacija novih kmečkih hiš, ki zrastejo običajno na stari hiši. Takšnemu načinu gradnje se je med drugim mogoče izogniti tudi z uvajanjem novih načinov gradnje (ki morajo biti planirani) in s povečanjem gradnje družbenih najemnih stanovanj. Kar zadeva upravno-politično plat, bi bilo treba urediti prijavno službo, skrajšati postopek za pridobitev lokacijske dokumentacije, preprečiti drobljenje zemljišč ter dajati na voljo komunalno opremljena zemljišča.

Za načrtno urbanizacijo in varstvo kvalitetne obdelovalne zemlje ter okolja je pogoj, da se v procesu dogovarjanja o prostorskih planih doseže uskladitev interesov in družbeno verificira namenska raba razpoložljivih površin za urbane in druge potrebe. Rast naselij je treba usmerjati, upoštevajoč konkretne razmere in možnosti, na manj kvalitetna zemljišča, v degradirane gozdove, na pobočja in površine, ki niso primerne za kompleksno kmetijsko izrabo. Zlasti gradnja počitniških naselij naj bi se usmerila v hribovita in nerodovitna območja, kjer naj bi se na podlagi ureditvenih načrtov zagotovila tudi večja koncentracija gradnje. Sistem urbanistične politike je treba zasnovati tako, da bo nova zakonodaja s področja urbanizma in prostorskega planiranja omogočala poznejšo obravnavo rabe prostora, sprejemanja in izvajanja urbanističnih dokumentov. V ta namen morajo biti urbanistične rešitve interdisciplinarno obdelane in vsestransko ovrednotene tako, da bodo omogočale vse vrste gradenj in drugih posegov v prostor ter preprost in hiter upravni postopek.

V tej razpravi smo opozorili le na nekatere elemente v procesu stihijske rasti naselij, ki pod vplivom urbanizacije vse hitreje spreminjajo svojo ekonomsko, socialno, zlasti pa prostorsko strukturo, s tem pa tudi svojo podobo. Ta proces pa ne pomeni samo, da se naselja spremenijo v urbana, marveč opozarja na nov problem v razvoju naše urbanizacije. Iz tega izhaja, da so stihijsko nastala naselja in črne gradnje posebna kategorija, ki zaradi svoje potencialne moči zahteva nadaljnjo skrbno in dokumentirano obdelavo.

6. ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchung will zur Klärung der aktuellen Urbanisierungstrends beitragen und die äusseren Veränderungen des Raumes in den Siedlungen Sloweniens untersuchen. Hierzu sollen die individuellen Neubauten untersucht werden, die ungeplant und ohne Erlaubnis entstehen. Die neu entstehenden

Häuserkomplexe in den alten Siedlungen siedeln sich in der Regel zwischen bestehenden alten Bauten an und zerstören die bestehenden räumlichen Strukturen. Das Stadtbild wird überprägt und in einigen Teilen Sloweniens ist der Suburbanisierungsgrad bereits so weit fortgeschritten, daß das Hauptproblem bei der geographischen Erfassung dieser Räume die Untersuchung dieses Prozesses ist. In dieser Untersuchung wurde das Problem des ‚Schwarzbauens‘ nur unter geographischen Aspekten und Fragestellungen untersucht. Das heißt, primär wurde untersucht, wie sich durch den Schwarzbau das Siedlungsbild verändert hat und die Physiognomie der Landschaft umgestaltet wurde. Dabei lassen sich Deformationen sowohl im städtischen als auch im ländlichen Raum nachweisen, das heißt: Suburbanisation wirkt sich insgesamt negativ auf das menschliche Milieu dieser zwei Teilräume aus. Dazu lassen sich folgende Faktoren aufzeigen:

- Zerstörung des ästhetischen Gesamtbildes des Raumes;
- Reduktion des funktionalen Wertes des Raumes;
- planerisch nicht mehr korrigierbare negative Entwicklungen;
- Denaturierung und Entwertung des Raumes (verschmutztes Grundwasser, Umweltschäden etc.).

Mit dem Wachstum der ungeplanten Siedlungskomplexe, die sich vorwiegend entlang bestehender Verkehrswege ansiedeln, entsteht ein neuer Typ von urbanem Raum. Hinzu kommt noch der ‚Schwarzbau‘ von Ferienhäusern, der die Zersplitterung der Siedlungskomplexe zusätzlich verstärkt und besonders die touristisch attraktivsten Gebiete Sloweniens unzugänglich und nicht nutzbar werden läßt. Die Suburbanisierung in Slowenien und die regionale, urbane Entwicklung der Siedlungskomplexe wird demnach im wesentlichen durch die Schwarzbauten und das unkontrollierte Wachstum der kleinen Dörfer bestimmt. Diese räumlichen Veränderungen sind als Reflex der ökonomischen Entwicklung zu interpretieren, wobei besonders die industrielle Entwicklung und die des tertiären Sektors in den Zentren als Indikatoren der Gesamtentwicklung aufzufassen sind. So sind Schwarzbauten primär als Reflex der ökonomischen Entwicklung anzusehen, die in Slowenien eine forcierte Umschichtung der ruralen Population in die nichtagrarischen Berufe bewirkt. Für diese Entwicklung waren der Wohnungsbau und die Raumplanung völlig unvorbereitet. Erschwerend kommt noch hinzu, daß sich die Urbanisierung in Slowenien durch eine außerordentliche Spontaneität auszeichnet, die in Zukunft bewußt gelenkt werden soll, ohne jedoch die Entwicklung durch administrative Anordnungen zu stark einzuschränken. Man wird sowohl den Raum als auch die dort lebenden Menschen berücksichtigen müssen.

So ist dieser Prozeß auf den beträchtlichen Wohnungsmangel in Slowenien und auf eine Steigerung des Lebensstandards als Folge der Industrialisierung nach dem Jahr 1960 zurückzuführen. Dieser Prozeß löste den starken individuellen Wohnungsbau aus. In den ersten Jahren nach 1960 wurden die restriktiven Bauvorschriften des Raumplanungsgesetzes von 1958 kaum beachtet, und man baute auch ohne Bau- und Standorterlaubnis. Nach 1967 war das unorganisierte und nicht gesetzlich erlaubte Bauen allgemein die Regel. Der ‚Schwarzbau‘ wurde im Laufe der Jahre zu einem ernsthaften Problem, da er die Zersiedlung weiter Teile des Landes bewirkte. Entscheidend für diese Entwicklung waren die unrealistischen Planungsvorstellungen und die zu laxen Anwendung bestehender Raumordnungsgesetze.

Die Untersuchung der »Schwarzbau«-Tätigkeit in Slowenien zeigte, das in den Jahren 1960 bis 1975 über 8000 Wohnungen bzw. Häuser ohne Erlaubnis gebaut wurden. So ist jeder fünfte Neubau in diesem Zeitraum ohne amtliche Genehmigung entstanden. Die räumliche Ausdehnung dieser Bauform weist auf eine enorme Verbreitung hin. Am häufigsten findet man sie außerhalb der engeren Stadtgebiete entlang der Hauptverkehrswege vor. So entstanden im Laufe der Jahre ganze Schwarzbausiedlungen. Eine Konzentration von Schwarzbauten findet man in der Umgebung der Städte Ljubljana, Maribor, Celje, Novo mesto und anderen, die einen großen Pendlereinzugsbereich aufweisen. Die Auswertung des statistischen Materials zeigte, daß die ersten Schwarzbauten 1955 entstanden und diese unerlaubte Bauform 1965 einen Maximalstand erreichte.

Im Hinblick auf die räumliche Verteilung dieser Bauform ist noch anzumerken, daß vier von fünf Bauherren ihr Haus in der Nähe des Heimatortes errichten. Deshalb entstehen etwa 60 Prozent der ohne Erlaubnis gebauten Häuser auf landwirtschaftlichen Flächen, also auf Wiesen und ehemaligen Obstgärten; es werden aber auch Äcker dafür benutzt.

Die Industrialisierung hat zu einer weitgehenden Reduktion der landwirtschaftlichen Aktivitäten in den Einzugsbereichen der Zentren geführt. Das Verhältnis zum Boden hat sich völlig verändert. Früher wurden die Siedlungen überwiegend auf schlechteren Böden angelegt, um die Anbauflächen als geschlossene Fläche zu erhalten. Heute verliert dieses Prinzip immer mehr an Bedeutung. Zum Teil werden Äcker mit sehr guter Bodenqualität als Bauland genutzt. Seitens der Planung versucht man mit Gesetzen, Raumordnungsprogrammen, Regionalplänen und Inspektionen diesem Prozeß entgegenzuwirken. Ein Erfolg zeichnet sich jedoch nur in geringem Umfang ab.

7. LITERATURA

- George, P., 1966: Sociologie et géographie. Paris.
 Hunter David, R., 1964: The Slums. The Free Press. New York.
 Klemenčič, V., 1960: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik št. 32, Ljubljana.
 Klemenčič, V., 1969: Divja ali črna gradnja kot element procesa urbanizacije in regionalnega razvoja Slovenije. Inštitut za geografijo Univerze. Ljubljana.
 Klemenčič, V., 1973: Tipi demografskih območij Slovenije. Regionalni prostorski plan Slovenije. Stanje v prostoru in razvojne težnje. Ljubljana.
 Mamford, L., 1970: The City in history. New York.
 Ravbar, M., 1976: Razvoj in struktura naselij v Sloveniji. Inštitut za geografijo Univerze. Ljubljana. Tipkopis.
 Ravbar, M., 1976: Preobrazba slovenskih naselij s črno gradnjo. Magistrsko delo. Regionalni prostorski plan Slovenije — Zasnova uporabe prostora — kmetijstvo. Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje. 3/1. Ljubljana, 1975.
 Sedlar, S., 1974: Vpliv urbanizacije na podobo in strukturo podeželskih mestnih naselij v Sloveniji. Univerza v Ljubljani in Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje. Zeleni zvezek št. 28, Ljubljana.
 Stefanović, D., 1973: Urbanizacija; Prilog istraživanju međuzavisnog razvoja stanovništva, delatnosti i životne sredine ljudi u savremenom svetu. Beograd.
 Zoičkovski, I. A., 1952: Tendencije u sociološkom istraživanju procesa urbanizacije u Europi. (Prevod: Savezni zavod za urbanizam, Beograd, 1964.) Warszawa.

Avtorjev naslov — Author's address:
 mgr. Marjan RAVBAR, dipl. geogr.,

Zavod za družbeno planiranje,
 YU — 68000 NOVO MESTO